

PAPER DETAILS

TITLE: KÜLTÜRLERARASI İLETİSİM AÇISINDAN GÜNDELİK İLETİSİM DAVRANISLARI

AUTHORS: Ayhan SELÇUK

PAGES: 1-17

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1722158>

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM AÇISINDAN GÜNDELİK İLETİŞİM DAVRANIŞLARI

Ayhan SELÇUK*

ÖZET

Her toplumun, gündelik yaşamın çeşitli alanlarında belirli durumlar için kullandığı kendine özgü dilsel davranış modelleri vardır. Selamlaşma, vedalaşma, hitap şekilleri ve nezaket kuralları da sosyal yaşamın en önemli iletişim rutinleri arasındadır. İletişimin başlatılması ve sonlandırılması bu rutinlerle gerçekleşir. Toplumsal bir norm olan bu tür dilsel davranış kalıpları toplumdan topluma, kültürden kültüre önemli farklılıklar gösterebilmekte, bu nedenle kültürlerarası iletişimde yanlış anlamalar, yanlış yorumlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Türkiye’de yabancı birisine hitap ederken bay veya bayan oluşuna göre “amca/teyze” ya da “birader/bacım” gibi ifadeler sıklıkla kullanılırken, Almanya’da böyle bir şey söz konusu değildir. Bir Alman’a bu sözcüklerle hitap edildiği zaman, ilgili kişi; “ben senin/sizin nereden amcan/ız, teyzen/iz oluyorum” vs. diyerek tepki gösterecektir ve bunu söyleyeni normal birisi olarak değerlendirmeyecektir. Henüz iletişimin başında bu tür olumsuzlukların yaşanmaması ve arzu edilmeyen ön yargıların oluşmaması için yabancı dil öğrenenlerin, dilini öğrendikleri toplumun kültürel davranış modellerini de öğrenmeleri gerekir.

Anahtar Kelimeler: Dilsel davranış biçimleri, selamlaşma, vedalaşma ve hitap şekilleri, kültürlerarası iletişim, yanlış anlama

ABSTRACT

Each society has the particular linguistic behaviour models to express the certain situations in the different domains of the daily life. Greetings, farewell and the forms of speeing or the rules of courtesy are the most important communication routine of the social life. The beginning and the finishing of the communication are realised by these routine. These linguistic behaviours can show important differences from society to society, from culture to culture.. For this reason, the misunderstandings and misinterpretings can occur in the intercultural communication. For example in Turkey the expressions such as “uncle/aunt” or “brother/sister” usually are used by addressing to a foreign person according to Mr or Miss whereas, in Germany, it isn’t possible to say these addressing expressions. When these words are addressed to a German, he/she will react by saying : How I am your uncle/aunt? and he/she won’t consider the addressing person as a normal person. Those who learn foreign language should also learn the cultural behaviour models of the society of which they want to learn the language in order to not live such negative cases and to cause the undesirable prejudices in the beginning of the communication.

Keywords: Linguistic behaviours, greetings-, farewell- and speeing manners, intercultural communication, misunderstanding

1. GİRİŞ

Her toplumda, gündelik yaşamın çeşitli alanlarında belirli durumlar için kullanılan o topluma özgü dilsel davranış modelleri bulunur. Birisiyle iletişime girerken ya da bir kimseye hitap ederken, iltifatta bulunurken veya iletişime girilen insanlarla vedalaşırken genellikle toplumsal bir norm haline gelen dilsel davranış kalıplarından yararlanılır. Bireyler arası ilişkilerin göstergesi olan bu tür

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

dil davranışları, çoğunlukla muhataba biçilen role göre, doğal bir refleks olarak iletişime yansır. Daha açık bir deyişle, sosyal yaşamın “iletişim rutinleri” (Kommunikationsroutinen) (Lüger 1990: 183) olarak tanımlanan bu davranışlar, iletişime katılan bireylerin yaşlarına, cinsiyetlerine, eğitim düzeylerine, sosyal konumlarına ya da birbirleriyle olan ilişkilerine veya samimiyet derecelerine göre şekillenir. Aynı olayla ilgili olarak kullanılan dilsel yapılar, sergilenen tutum ve davranışlar, toplumdan topluma, kültürden kültüre önemli farklılıklar gösterebilmektedir. Hatta aynı kültüre mensup toplum kesimlerinin iletişim davranışlarında bile, yetişmiş oldukları kentsel ve kırsal çevreye göre farklılıklar olduğu söylenebilir. (Kartarı 2001: 112 vd.) İletişim davranışlarındaki bu farklılıklar, kültürlerarası iletişimde anlaşılma veya yanlış anlaşılma ya da yanlış anlama/yorumlama gibi sorunları beraberinde getirmekte, dolayısıyla karşılıklı olarak ön yargıların oluşmasına, kırılıp-güçenmeyle sonuçlanabilecek “iletişim kazaları”nın yaşanmasına neden olabilmektedir. (Cüceloğlu 2000: 17) İletişime katılan bireyler karşı tarafın iletişim davranışlarını bilmediği sürece, söylenen ifadeleri, gösterilen tutum ve davranışları kendi kültürel normlarına göre anlamlandırmayı yeğleyeceği için, kültürlerarası karşılaşmalarda iletişim çatışmalarının her an için yaşanması beklenir.

Bu çalışmamızda gündelik yaşamın en önemli rutinlerinden olan selamlaşma, hitap ve vedalaşma şekilleriyle, bunlara ilişkin Türk ve Alman/Avusturya¹ toplumlarının nezaket kuralları üzerinde durmaya çalışacağız.

2. Bir Davranış Biçimi Olarak Selamlaşma

İnsanlar arası ilişkilerin gelişmesinde selamlaşmanın tartışmasız özel bir yeri vardır. İletişim çoğu kez selamla başlar ve yine bir veda selamıyla sona erer. Bu nedenle selamlaşmayı iletişimin ön ve son sözü olarak değerlendirmek, abartılı bir yaklaşım olmasa gerek. Selamlaşmanın kültür içi (intrakültürel) iletişimdeki merkezi konumu, kültürlerarası (interkültürel) iletişim için de geçerlidir. Her dil ve kültürde o dil ve kültürü biçimlendiren değer yargılarının, gelenek ve göreneklerin belirlediği standartlaşmış selam şekilleri vardır. Bireyler dilin sunduğu alternatif selam türlerinden kendilerince uygun gördükleri ve karşısındaki kişi ya da kişilerin de uygun göreceğini varsaydıkları birini veya birkaçını, iletişim zamanını, mekanını ve ortamını da dikkate alarak kullanırlar. İletişimin gerçekleştiği zaman dilimine bağlı olarak söylenen selamlar olduğu gibi, günün her saatinde, zamandan bağımsız olarak kullanılabilen selam ifadeleri de vardır. Bu, hemen her dil ve kültür için geçerli bir durumdur.

Türkçe'deki “günaydın/iyi sabahlar”, “iyi günler”, “iyi akşamlar” ve “iyi geceler” gibi günün vaktine göre kullanılan selam türleri, Almanca'da sırasıyla “guten Morgen”, “guten Tag”, “guten Abend” ve “gute Nacht” sözcükleriyle karşılır. Türkçe ve Almanca'daki bu ifadeler, semantik ve pragmatik açıdan

¹ Alman ve Avusturya toplumları, ele alacağımız konularla ilgili olarak çoğunlukla aynı davranışları sergiledikleri için, bundan sonra gerekli olmadığı sürece, sadece “Alman” ifadesine yer verilecektir.

birebir örtüşüyor gibi gözükmesine rağmen, gerek gramer ve sentaks açısından, gerekse kullanım özellikleri bakımından farklılıklar gösterir. Türkçe’de “günaydın” sözcüğünün dışındaki, bireylerin ilk karşılaşma anında ya da iletişime girerken kullandıkları diğer selam ifadelerinin tamamı (“iyi günler”, “iyi akşamlar” vs.) veda selamı olarak da kullanılmakta, kelimeler, yalın halde (nominativ) ve çoğul şekliyle söylenilmektedir. Almanca’da ise bu gruba giren selam türlerinden vedalaşma anında sadece “gute Nacht” (iyi geceler) ifadesi kullanılmaktadır. Almanca’dakilerin Türkçe’den ayrıldığı diğer bir nokta da, sözcüklerin tekil olarak (“iyi sabah”, “iyi akşam” vs. şeklinde) ve ismin “i” haliyle (akkusativ) yapılandırılmasıdır.

Türkçe’deki, diğerleri kadar fazla kullanılmayan, İngilizce’de “good afternoon” şeklinde ifadesini bulan ve sadece öğleyin/öğleden sonraları söylenen “tünaydın” sözcüğünün yanı sıra, daha çok muhafazakar çevrelerce kullanılan “hayırlı sabahlar”, “hayırlı akşamlar”, “hayırlı geceler” şeklindeki selam türleri ve eski kuşağın kullandığı “sabah-ı/ akşam-ı şerifleriniz hayırlı olsun” biçimindeki ifade kalıplarının da Almanca’da karşılığı yoktur. Zamana bağlı olmaksızın, günün hemen her saatinde kullanılan “merhaba” ya da çoğul şekliyle söylenen “merhabalar” ve “selamünaleyküm” şeklindeki selamlaşma ifadeleri Almanca’daki, “guten Tag”/Hallo ve “Grüß Gott” kelimeleriyle eşleştirilmektedir. Bu eşlemeye rağmen söz konusu selam biçimlerinin kullanımları da farklılıklar göstermektedir. “Merhaba” tek bir kişiye, “merhabalar” ise genellikle birden fazla kişiye selam verilirken kullanıldıkları halde, “guten Tag” ve “Hallo” ifadeleri her iki durumda da kullanılabilir. Bu selamların ortak özelliği, selam verenin de alanında karşılıklı olarak aynı sözcükleri kullanmalarıdır. Türkçe’de kullanılan “selamünaleyküm” ifadesiyle Almanca’daki “Grüß Gott”, anlam boyutuyla ve kullanıcıları açısından aynı kategoride değerlendirilebilir, ancak kullanım özellikleri açısından farklıdır. Nitekim “Grüß Gott” ifadesi etkileşim içindeki bütün taraflarca karşılıklı olarak söylenilmesine rağmen, Türkçe’de selamı ilk veren kişi “selamünaleyküm” derken, selamlanan kişi “aleykümselam” diyerek karşılık verir. Türkçe’deki özellikle balıkçıların birbirlerine şans dileme anlamında kullandıkları “rasgele!” ifadesi, Almanca ve diğer batı dillerinde karşılığı bulunmayan Türkçe’ye özgü bir selam türü olarak anılabilir.

Thomas, bütün dillerde sözlü selam biçimlerinin kısaltılarak söylenilmesi yönünde bir eğilim olduğunu belirtir. (1990: 188). Aynı eğilim Almanca ve Türkçe’de de gözlenmektedir. Günümüzde bir çok Alman, “guten Morgen” ifadesinin yerine kısaltılmış olan “Morg’n” sözcüğünü, “guten Tag” yerine “Tag”, “guten Abend” yerine ise “n’Abend” şeklindeki eksiltili sözcükleri kullanmayı tercih etmektedir. Aynı durum “merhaba” anlamında kullanılan “Servus” ve “Hallo” biçimindeki selamlarda da görülmektedir. Bu sözcüklerin yerine özellikle birbirleriyle samimi ilişki içinde olan gençler olmak üzere bir çok insan, “Ser’s” ya da İngilizce orijinli “Hi” kelimesini kullanmaktadır. Türkiye’de

de “Selamünaleyküm” ifadesinin kısaltılarak “selam” şeklinde söylenilmesi, özellikle gençler arasında oldukça yaygındır.

Türkçe’de selam ifadesi olmamakla birlikte aynı işlevi gören, “kolay gelsin”, “hayırlı işler” ya da “bereketli olsun” şeklinde halk arasında sıkça kullanılan ve Almanca’da karşılığı olmayan, bu nedenle kültürlerarası etkileşimlerde kullanılması durumunda anlaşılma olasılığı pek bulunmayan dilsel davranış kalıpları da vardır.

Dilsel bir davranış olarak “kolay gelsin” ifadesinin oldukça yaygın bir kullanım alanı vardır. Türk toplumunda, tanıdık olsun olmasın herhangi bir işle meşgul olan birinin yanına gidildiği zaman, çoğunlukla “merhaba/lar” ifadesiyle birlikte veya bağımsız olarak selam yerine “kolay gelsin” ifadesi kullanılır. Bu ifade ilk varıldığında kullanılabildiği gibi, ayrılırken veda selamı olarak da (hadi sana/size kolay gelsin şeklinde) söylenebilmektedir. “Kolay gelsin” ifadesi Almanya’da çalışan Türk işçilerinin ilk zamanlar fabrikadaki Alman arkadaşlarına söyledikleri, ancak anlaşılmadığı için sonraları söylemekten vazgeçtikleri ifade kalıplarından birisidir. Şöyle diyordu bir işçimiz: “Bizim fabrikada Alamanlar da var. Bazen laf atıyom “golay gelsin, layt kommen” (leicht kommen) filan deyom, adam bön bön yüzüme bakıyor, “layt kommen, layt kommen” deyyom anlamıyor adam. “Wer leicht kommen” (kim kolay gelmek) deyo. Ben de söylemeyon gari.” Bu olayda Türk kültüründe geçerliliği olan dilsel bir davranışın sözcük anlamıyla Alman kültürüne aktarılması söz konusudur. Daha açık bir deyişle, dilbilimcilerin, bir dile veya kültüre özgü dilsel/sosyal bir davranışın, geçerliliği olmayan bir dile/kültüre aktarılmasıyla ortaya çıkan bildirişim hatası (Interferenzfehler) dedikleri süreçtir burada yaşanan. Ağır bir yükün altına giren, beden gücüyle zor bir işi halletmesi gereken ya da zor bir sınava girecek olan birisine, yapmak zorunda olduğu işi fazla zorlanmadan, başarıyla sonuçlandırmasını dilerken de aynı ifade kalıbından yararlanılabilmektedir. Benzer durumlarda başarılar dilerken Almanca’da kullanılan ifadelerden biri, Türkçe’ye sözcük anlamıyla “Sana baş parmağımı tutuyorum” (Ich halte dir die Daumen) şeklinde aktarılabilen deyimleşmiş ifadedir. Bu ve benzeri sosyal anlamı bilinmeyen deyişler de Türkler için anlama güçlüğü oluşturabilmektedir.

Türk toplumunda iş yeri sahibi/çalışanları ile birebir iletişime girilen küçük çaplı mağaza, dükkan vb. yerlere giriş-çıkışlarda ya da pazar yerlerinde selam veya veda selamı işlevi olan “hayırlı işler” (gesegnete Arbeiten) ifadesinin kullanılması (çoğunlukla tek taraflı olarak müşteri tarafından kullanılır) oldukça yaygın bir alışkanlıktır. Bu selamın diğer bir türü de genellikle pazar yerlerinde satıcıların birbirlerine, ya da müşterilerin tek taraflı olarak satıcılara söyledikleri “pazar ola” ifadesidir ki, bunun da Almanca karşılığı yoktur. Almanlar benzer

durumlarda, genellikle diğer iletişim ortamlarında² söyledikleri “guten Tag” (iyi günler/merhaba) ve “Wiedersehen” (Alasmarladık) sözcüklerini kullanırlar.

“Bereketli olsun” sözü de Anadolu’da bazı durumlarda selam yerine kullanılabilen ifade kalıplarındandır. Örneğin, kurban kesmekte olan komşusunu veya herhangi birini gören bir kimse selam vereceği zaman çoğunlukla, “bereketli olsun”, “Allah kabul etsin” gibi ifade kalıplarını kullanır. Ya da, tarlasına ekin eken birisi görüldüğü zaman, ürününün bol/verimli olması dileğiyle “bereketli olsun” denilerek selam verilir. Aynı sözün, tıpkı “afiyet olsun” ifadesi gibi sofrada yemek yiyen birilerine rastlanıldığı zaman kullanıldığı da görülür. Ancak bu kullanımın toplumun bütün katmanlarınca gerektiğinde başvurulmuş “afiyet olsun” sözü kadar yaygın olduğu söylenemez. Türkçe’deki “afiyet olsun” kalıbıyla Almanca’da buna karşılık gelen “guten Appetit” ifadesi aynı anlamda ve durumlarda selam ifadesi olarak da kullanılabilir. Her iki toplumda da aynı mekanda, ancak farklı masalarda yemek yiyen insanların veya öğün vakitlerinde birbirleriyle karşılaşan aynı kurumda, iş yerinde çalışan kişilerin genellikle birbirlerine “afiyet olsun” diyerek selam vermeleri oldukça sık rastlanan bir durumdur.

“Afiyet olsun” sözü, “guten Appetit” ifadesinden farklı alanlarda da kullanılmaktadır. Misafirin ev sahibi tarafından yapılan ikrama karşılık teşekkür ifadesiyle birlikte veya buna yer vermeksizin “ziyade olsun” ya da duruma göre “eline/elinize sağlık” demesi, ev sahibinin de “afiyet/ler olsun” diyerek karşılık vermesi genel geçer bir nezaket kuralıdır. Misafirin söylediği bu tür ifadelerle ev sahibinin “afiyet olsun” diyerek karşılık vermemesi, onun bu ikramı gönülsüz yaptığı anlamına gelir veya o şekilde yorumlanır. Dolayısıyla, bir Alman’ın evinde konuk olan bir Türk vatandaşının yapılan ikrama teşekkür etmesinden sonra, ev sahibinin “afiyet olsun” (guten Appetit) diyerek karşılık vermemesi, o Türk’ün kafasında ev sahibiyle ilgili yanlış bir yargının oluşmasına neden olacaktır. Daha açık bir deyişle, Alman vatandaşının içtenlikle yaptığı bir ikram, algılama farklılığından dolayı gönülsüz, istemeyerek yapılan bir ikrama dönüşecektir. Bu bağlamda misafir konumunda olan bir Türk’ün, Alman ev sahibine Türk kültüründen hareketle “ziyade olsun” (Es soll mehr sein) veya “eline/elinize sağlık” (Deiner/Ihrer Hand soll es gesund sein) şeklindeki ifade kalıplarını aktarması durumunda, söylenenlerin Alman tarafından doğru anlaşılması olanaksızdır. Aynı şekilde Anadolu’da özellikle yemek ziyafetlerinden sonra sıkça kullanılan, “kesene/kesenize bereket”, “Allah bol versin”, “biz azalttık Allah artırsın”, “hacı sofrası olsun” gibi yöresel dil davranışlarının da Almanca’da karşılığı yoktur. Alman bir patronun iş yerinde çalışan Türk işçilerine yemek ziyafeti verdiği varsayımından hareketle, Almanca’sı iyi olan işçilerin normal teşekkür ifadesinin yanı sıra, Türk kültürüne özgü bu tür dilsel yapıları Almanca’ya aktararak şükranlarını ifade etmesi, -bu

² “İletişim ortamı” konusunda detaylı bilgi için bkz. D. Cüceloğlu: *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul 2000, s. 76.

sözler patron tarafından anlaşılmayacağı için- işyeri sahibinin gerekli tepkiyi vermemesi, dolayısıyla yanlış yorumların oluşması, her zaman için yaşanılabilir bir olaydır.

Türkçe ve Almanca'da misafir karşılamada kullanılan "hoş geldin selamları" da söyleniş koşulları, biçimi, ve yoğunluğu açısından önemli farklılıklar gösterir. "Hoş geldin/iz" ifadesi Türk toplumunda gerek formel, gerekse informal ilişkilerde söylenilmesine karşılık, Almanca'da bu anlamda kullanılan "(herzlich) Willkommen" sözü neredeyse sadece formel ilişkilerde tercih edilir. "Hoş geldin" selamı olarak Almanların çoğunlukla "İyi ki geldin/iz; gelmekle iyi ettin/iz (Schön/ es ist gut, daß du/ihr/Sie gekommen bist/seid/sind) ya da "seni/sizi burada gördüğüme sevindim" (oder „ich freue mich, dich/euch/Sie hier zu sehen) şeklinde Türkçe'de de, klişe „hoş geldin/iz“ ifadesinden sonra, ona ek olarak söylenebilecek türden kalıp sözlerden yararlandıkları gözlemlenir. Türkçe'deki "hoş geldin" sözü ilişkileri senli-benli olan bireyler arasında, "hoş geldiniz" ifadesi ise konunun birden fazla olması durumunda ya da ilişkileri resmi olan kişiler arasında kullanılırken, Almanca'daki "Willkommen" sözcüğünün kullanılmasında ilişkilerin senli-benli veya sizli-bizli olmasının ya da muhatabın tek bir kişi veya birden fazla olmasının önemi yoktur. Türk toplumunda ev sahibinin "hoş geldin/iz" selamına, "hoş bulduk" sözüyle, genellikle yaşlı kuşağın kullandığı "sefalar getirdin/iz" şeklindeki ifadeye ise, yine Almanca'da karşılığı olmayan ve bu yüzden kültürlerarası etkileşim durumunda anlama güçlüğüne yol açabilecek "sefa bulduk" sözleriyle karşılık verilir.

Tokalaşma, göz teması, reverans (hafif eğilerek selam verme) veya el öpme gibi etkileşimde selamlaşmayı bütünleyen, ya da kendi başına selam işlevi gören davranışların uygulama ve algılamasında da toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar görülür. (Oksaar 1988:51) İlk üç davranış biçiminin gerek Almanya'da, gerekse Türkiye'de aynı şekilde uygulanıp algılandığı söylenebilir. Bu nedenle kültürlerarası etkileşim durumunda sorun yaratması beklenmez. "El öpme davranışı" ile ilgili olarak ise aynı şey söylenemez. Türk toplumunun büyük bir çoğunluğu tarafından "el öpme" eylemine yüklenilen anlam ve el öpme pratiği Almanlarınkinden -buna diğer batı toplumları da dahil edilebilir-tamamıyla farklıdır.

Alman ve öteki batılı toplumlarda "el öpme davranışı", beylerin, özellikle kokteyl vb. özel gün ve toplantılarda çoğunlukla yeni tanıştıkları bayanların ellerini dudaklarına götürmeleri şeklinde anlamlandırılır ve uygulanır. Batı toplumlarında erkeklerin bayanlara karşı gösterdikleri bir centilmenlik ve nezaket ifadesi olarak algılanıp uygulanan bu hareketin, Türk toplumunda son derece dar bir çevrede uygulandığı söylenebilir. Türk kültüründe "el öpmek", yaşça küçük olanların büyüklerine saygı ve sevgilerini göstermek için ellerini öpüp alınlarına götürmeleri şeklinde uygulanan geleneksel bir davranış biçimidir. El öpen veya eli öpülen kişinin erkek ya da bayan olmasının önemi yoktur. Bu

davranışın diğer bir versiyonu da, elin dudaklar yerine çeneye değdirildikten sonra alna götürülmesi şeklindedir.

Batı kültüründen farklı olarak sergilenen el öpme davranışının Türk kültüründe oldukça yaygın bir uygulama alanı vardır. Genellikle yolculuklara gidiş-dönüşlerde, uzun süreli ayrılıklarda, misafirliklerde, düğün ve bayramlarda yaşı küçük olanlar, büyüklerin ellerini öperler. Bu davranış karşılıklı etkileşim ortamlarında olduğu gibi, fiziksel olarak farklı mekanlarda bulunan insanların dolaylı etkileşimlerinde sözlü veya yazılı olarak da görülür. Örneğin; telefon görüşmelerinde, mektuplaşmalarda anne-babaların veya diğer büyüklerin ellerinden, çocukların da gözlerinden öpülür. Ya da bir başkasıyla bir büyüğe selam gönderilirken, buna ek olarak “ona ellerinden öptüğümü söyle!” gibi ifadelerin kullanılması gündelik yaşamda sıkça gözlemlediğimiz davranış biçimlerindendir. Çocuklar genellikle bütün büyüklerin ellerini öperlerken, yetişkin bir birey, söz konusu ortamlarda anne, baba, dede, nine, ağabey, abla, amca, dayı, hala, teyze gibi yakın akrabaların yanı sıra, akrabalık ilişkisi olup olmadığına bakılmaksızın aralarında fazla yaş farkı varsa, etkileşim içinde oldukları diğer kişilerin de ellerinden öperler. Çocukların bayramlarda harçlık veya şeker toplamak için yakın akraba ve komşuların ellerini öpmek üzere dolaşmaları, eskisi kadar olmasa da hâlâ gözlemlenebilen davranışlardandır. Elini öpen çocuklara para veya duruma göre değişik hediyeler veren büyüklerin/yaşlıların, Almanca ve diğer batı dillerinde karşılığı olmayan “el öpenlerin çok olsun!” şeklindeki sözleri, yine Türkçe’ye ve Türk kültürüne özgü dilsel bir davranış biçimi olarak nitelenebilir.

Geleneksel Türk kültüründe çocukların veya gençlerin büyüklerin ellerini öpmeyip onlarla tokalaşması, çoğunlukla ayıp karşılanan, nezaket kurallarına uymayan bir davranış olarak değerlendirilir. Bu nedenle anne-babaların tanıdık birileriyle karşılaştıkları zaman çocuklarına, “öp bakalım amcanın/teyzenin elini” şeklinde telkinde bulunmaları oldukça sık rastlanılan bir durumdur. Ebeveynlerin bu tavrının arkasında, bir yandan çocuklarının büyüklerine karşı saygılı davranmalarını istemeleri, diğer yandan ise çocuklarının büyüklerin elini öpmeyip onlarla tokalaşmaları durumunda bundan kendilerinin sorumlu tutulacağı kaygısı yatmaktadır.

Yeni evlenen çiftlerin, düğünden hemen/kısa süre sonra anne-baba, kayınpeder-kayınvalide veya çoğunlukla erkek tarafından olmak üzere, diğer yakın akrabaların ellerini öpmeye gitmeleri de batı toplumları tarafından bilinmeyen, yaygın bir gelenektir.

Gazete veya televizyon kanallarına yansıyan “Başbakanın oğlu ve gelini Amerika’dan İstanbul’a el öpmeye geldiler” ya da “Büyük bir sevgi gösterisiyle karşılanan Ecevit, elini öpmek isteyen vatandaşlara elini öptürmedi” şeklindeki bir habere, bir Alman veya herhangi bir batılının anlam yüklemesi normal koşullarda mümkün değildir.

Fazla yaygın olmamakla birlikte toplumun bazı kesimlerince uygulanan, hafifçe eğilerek ve sağ eli kalbin üzerine koyarak selam alıp-verme davranışı da batı toplumlarında rastlanılmayan ve anlaşılmayan diğer bir selamlama biçimi olarak anılabilir. Sözsüz bir selamlama biçimi olan bu davranış, kendi başına veya diğer sözlü selamlaşma kalıplarıyla birlikte uygulanır. Sadece baş sallayarak, gülümseyerek veya karşıdan karşıya el sallayarak ya da erkeklerin şapkalarını çıkartarak selam vermeleri gerek Türk, gerekse Alman toplumlarında geçerliliği olan sözsüz selamlaşma davranışları olarak sıralanabilir.

3. Vedalaşmaya İlişkin Dil Davranışları

Türk ve Alman kültüründe vedalaşma anında kullanılan ifade kalıplarının da gerek sözdizimsel özellikler açısından, gerekse anlam boyutuyla önemli farklılıklar gösterdiği söylenebilir.

Almanca'da vedalaşırken en yaygın biçimde ve toplumun bütün kesimlerince kullanılan "Auf Wiedersehen" ifadesi, sözlüklerde "Allaha ısmarladık", „Hoşça kal/ın“ veya "(Hadi) Eyvallah!“ ya da "Güle güle!", "Selametle!" gibi oldukça farklı ifade kalıplarıyla karşılanır. (Steuerwald 1974: 636) Sözcük anlamı, "(tekrar) görüşmek üzere" olan "(Auf) Wiedersehen" ifadesi, vedalaşma sürecine katılan bütün taraflarca simetrik olarak kullanılmasına rağmen, Türkçe'de vedalaşan kişiler, yukarıda sözü edilen dil davranışlarından "Allaha ısmarladık" (genellikle kısaltılarak Alasmarladık şeklinde kullanılır) „hoşça kal/ın“ veya "(hadi) eyvallah“ gibi ifadeleri, uğurlayanlar ise, "güle güle" veya nadiren, özellikle ilgili kişiler yaşlıysa "selametle", "şerefle" gibi kalıpları kullanır. "(Auf) Wiedersehen" ifadesinin birebir karşılığı olan ve son dönemlerde özellikle genç kuşak tarafından sıkça kullanıldığı gözlenen ve "Allaha ısmarladık" sözünün yerine geçmeye aday gibi gözüken "(tekrar) görüşmek üzere" şeklindeki ifade kalıbı, tıpkı "(Auf) Wiedersehen" gibi karşılıklı olarak söylenir. Bu iki dilsel yapı sadece içerik açısından veya vedalaşan taraflarca karşılıklı olarak kullanılmalarıyla değil, aynı zamanda Türkçe olanın "görüşmek üzere", Almanca olanın "Wiedersehen" şeklinde kısaltılarak söylenilmeleriyle de ilginç bir benzerlik göstermektedir.

Daha önce de işaret edildiği gibi, Türk toplumunda iletişime girerken söylenilen "iyi günler", "iyi akşamlar" veya "iyi geceler" şeklindeki sözcükler veda selamı olarak da kullanılmasına rağmen, Almanlarda farklı bir uygulama söz konusudur. "Gute Nacht" (iyi geceler) ifadesi vedalaşma selamı olarak da kullanılırken, "guten Abend" (iyi akşamlar) ve "guten Tag" (iyi günler) ifadelerinin kullanılması pek yaygın değildir. Bu nedenle, Türklerin günlük yaşamda en fazla kullandıkları veda selamlarından birisi olan "iyi günler" sözü, Almanlar tarafından yadırganan dilsel bir davranış biçimidir. Thomas Mann'ın "Buddenbrook Ailesi" adlı romanında "yol yordam bilmeyen", "patavatsız" bir insan profili çizen Münihli Tüccar Bay Permaneder'e, Buddenbrooklar'la vedalaşırken "iyi günler" dedirtmesi ve o ortamda bulunanların alışık

olmadıkları bu vedalaşma biçimi karşısında şaşkırmaları, bu duruma açıklayan tipik bir örnek olarak verilebilir. (1960: 226)

Türk kültüründe vedalaşan kişi tarafından kullanılan “hoşça kal/ın”, “sağlıcakla kal/ın” veya daha çok muhafazakar çevrelerce tercih edilen “Allaha emanet ol/un” şeklindeki ifade kalıplarıyla, onlara karşılık olarak söylenen “güle güle”, “gidin/varın sağlıcakla” ya da ayrılan kişinin arabayla seyahat etmesi durumunda (özellikle uzun yola gidiliyorsa) daha sık söylenen “yolun/uz açık olsun”, “uğurlar olsun” veya “Allah kazasız belasız varmayı nasip etsin” biçimindeki Anadolu’da sıkça kullanıldığı gözlenen deyişler, Almanca’da karşılığı olmayan diğer dilsel davranışlar olarak anılabilir. Benzer bir durumda Almanların, “iyi yolculuklar” anlamına gelen ve Türkçe’de de kullanılan “Gute Reise” ifadesinin yanı sıra, “Leben Sie wohl” ya da “Alles Gute”, “Viel Glück” gibi farklı bir çok iletişim ortamında da söylenilebilen ifadelerden yararlandıkları görülür. Bu noktada, aynı anlama gelmelerine rağmen, Türkçe’deki “iyi yolculuklar” ifadesiyle Almanca’daki “Gute Reise” sözünün kullanım farklılığı olduğunu, Almanca’ya bu bağlamda aktarılması durumunda yadırganacak bir davranış olarak algılanacağını belirtelim. “Gute Reise”, sadece uğurlayan kişiler tarafından kullanılan bir söz iken, “iyi yolculuklar”, birlikte seyahat eden, örneğin, şehirler arası yolculuklarda yan yana oturan insanların da birbirlerine söyledikleri bir ifade kalıbıdır. (İlkhan 1987: 186)

Almanlarda pek görülmeyen, Türklerde ise oldukça sık yapılan aile ziyaretlerinden sonra, ev sahiplerinin yapılan ziyaretten duydukları hoşnutluğu göstermek için “güle güle” ifadesinin dışında, “ayağınıza sağlık”, “yine bekleriz” şeklinde sözler sarf etmeleri, misafirlerin de, gösterilen konukseverliğe teşekkür ettikten sonra, “biz de bekleriz”, “siz de buyurun, gelin!” ve benzeri ifadelerle karşılık vermeleri, ev sahibi-misafir vedalaşmalarında rutinleşen, anılmaya değer davranış biçimleri arasındadır.

Almanca’da özellikle gençler arasında sıkça kullanılan ve Oksaar’ın deyişiyle son yıllarda kullanımı gittikçe yaygınlaşan “Tschüß” sözcüğü, Türkçe’de benzer bir özellik gösteren “(hadi) eyvallah” şeklindeki veda selamıyla eşleştirilebilir. Ancak “Tschüß” kelimesi diğer selam türlerinde olduğu gibi, simetrik olarak kullanılıyorken, “(hadi) eyvallah” ifadesi sadece ayrılan kişi tarafından kullanılır; uğurlayan kişi çoğunlukla “güle güle” ve benzeri dil davranışlarıyla karşılık verir. Çok sık olmamakla birlikte “eyvallah” sözünü, çeşitli iletişim ortamlarında karşı tarafın söylediği herhangi bir ifadeyi onaylama anlamında kullananlara da rastlanılmaktadır.

Türk ve Alman toplumlarının telefon görüşmelerinde kullandıkları ifade kalıpları ve sergiledikleri iletişim davranışlarında da kültürlerarası görüşmelerde sorun oluşturabilecek farklılıklar gözlenmektedir. Almanya’da gerek telefon açan, gerekse telefon açılan kişinin öncelikle kendisini tanıtarak konuşmaya başlaması son derece yaygın bir davranış biçimidir. Türk toplumunda bu alışkanlığın Almanlardaki kadar yaygın olduğu söylenemez. Telefon açan bir çok

kişinin, telefona çıkanın aradığı insan olduğundan eminmişçesine ismiyle hitap ederek konuşmaya başlaması, gündelik yaşamda sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle kent kültüründe telefon açılan kişinin diğerini sesinden tanıyamadığı durumlarda “affedersin/iz sesini/zi alamadım” demesi, ya da kırsal kültürde telefon açan kişi karşı tarafça tanınmamışsa, örneğin, “beni tanımadın mı ben Ahmet, Ahmet” şeklinde ifadeler kullanması, karşıdaki kişinin ise örneğin “hangi Ahmet?” dedikten sonra -kendisini adıyla soyadıyla tanıtmaya yerine- “ben falan/ın Ahmet” (kasap Ahmet, fırıncı Memedin oğlu Ahmet) şeklinde dolaylı tanıtmaya yolunu tercih etmesi ve gereksiz diyalogların yaşanması nadir görülen bir durum değildir.

Almanlarda ilgili bireylerin kendilerini tanıttıktan sonra (Tanıtma şekli bireyseldir ve doğrudan yapılı; bizde Anadolu’da sıkça görüldüğü gibi anne-babanın lakabı ya da mesleği söylenerek tanıtmaya söz konusu değildir) diyaloga geçmeleri toplumsal bir norm, standart bir davranış biçimi olduğu için, bu tür tabloların yaşanması neredeyse olanaksızdır. Türk toplumunda birisini telefonla aradığımız zaman –özel kalemi olan herhangi bir resmi kurum veya işletme değilse- duyacağımız ilk sözcükler genellikle, “efendim”, “alo” veya “alo buyrun” şeklindeki klişelerdir, görüşmenin sonunda ise Almanca’daki gibi vedalaşırken kullanılan özel bir ifade kalıbı yoktur. Başka bir deyişle, yüz yüze iletişimde söylenen “iyi günler”, “iyi akşamlar” gibi zamana ve duruma göre değişen veda sözcükleri telefon iletişimi için de geçerlidir. Bir Alman’ın telefonla aranması durumunda sergileyeceği ilk rutin dil davranışı ise çoğunlukla, „Müller“, „Stein“ vs. şeklinde soy ismini söyleyerek kendisini tanıtmadır. Almanların telefon görüşmesini sonlandırırken sıklıkla kullandıkları „(Auf) Wiederhören“ ((tekrar) dinlemek/işitmek üzere) şeklindeki veda selamı, bu dil davranışını bilmeyen Türkler için sorun oluşturabilmektedir.

4. Hitap Şekilleri

Hitap şekilleri, diğer iletişim davranışlarında olduğu gibi, özelde etkileşim içindeki insanların birbirleriyle olan ilişkisine, genelde ise bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, yetişmiş olduğu kültürel ortam ve benzeri etkenlere göre şekillenen günlük yaşamın en önemli rutin dil davranışlarından. Kültür içi (intrakültürel) etkileşimlerde genellikle fazla algılanmayan bu önem, farklılıkların farkına varıldığı bir alan olan, çeşitli kültürlerle mensup insanların katıldığı iletişim ortamlarında (interkültürel) daha da belirginleşir. İletişime katılan bireyler, karşılarındaki kişi ya da kişilerin kültürlerinde kullanılan hitap şekilleriyle ilgili ön bilgiye sahip değillerse, çoğunlukla kendi kültürlerinde geçerliliği olan hitap şekillerinden birini veya birkaçını kullanma eğilimi gösterirler.

Farklı toplumlarda benzer veya aynı hitap şekilleri görülebildiği gibi, bir toplumda sık kullanılan, son derece doğal karşılanan bir hitap şekli, başka toplumlarda bilinmediği için yadırganabilmekte, hatta kabul edilemez olarak

değerlendirilebilmektedir. Türk toplumunda herhangi bir akrabalık bağı olmamasına rağmen tanıdık birisine, “İbrahim (bey) amca”, “Ayşe (hanım) teyze” ve benzeri şekillerde hitap etmek oldukça yaygın bir davranış biçimidir. Bunun yanı sıra tanıdık olmayan, sokakta tesadüfen karşılaşılan birisine, örneğin bir şey sorulacağı zaman, “amca /bey amca”, “dayı” ya da “teyze/teyze hanım”, “yenge/yenge hanım” şeklinde hitap edilmesi veyahut genellikle aynı yaş grubundakilerin ve gençlerin tercih ettikleri “birader/bilader”, “hemşerim”, “bacım”, “kardeş/gardaş”, “arkadaş” gibi sözcüklerle seslenilmesi son derece sık gözlemlenen bir durumdur. (Selçuk 1990: 48) Bütün bu hitap şekillerinin ilgili kişinin yaşına, cinsiyetine, sosyal statüsüne, kentli veya kırsal kesimden oluşuna veya diğer konumlandırmalara göre değişkenlik gösterdiğinin de altını çizmek gerekir. Cüceloğlu’nun da işaret ettiği gibi, hitap edilen kişi yaşlı, kılığıkıyafeti düzgün, kravatlı bir kişiyse, “amca” veya “dayı” ifadesi yerine “Beyefendi” denilmesi, ya da şık giyimli bir bayansa “teyze”, “yenge” sözcükleri yerine “Hanımefendi” diyerek hitap edilmesi, veyahut söz konusu kişi kent kültürü içinde yetişmiş genç bir bayan ise “bacı/m” yerine “Küçükhanım” şeklinde seslenilmesi daha uygun karşılanabilir. (2000: 51)

Yaşlı bir bay veya bayanın -tanıdık olsun olmasın- herhangi bir gence “oğlum”, “kızım” ya da her ikisini de kapsayabilen “evladım”, “çocuğum” veya “yavrum” gibi sözcüklerle hitap etmesi, Türk toplumda az rastlanılır bir durum değildir. Kartarı “...orta yaşlı bir erkeğin, konuk olarak bulunduğu evin kızına ‘yavrum’ diye hitabetmesi ile yoldan geçen bir genç kıza başka bir tonlama ile ‘yavrum’ demesi aynı anlamı taşımaz” diyerek mekansal ve paradilsel farklılaşmanın sözcüklerin anlamını bütünüyle değiştirebileceğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda “efendi” ve “ağa” sözcüklerine de dikkat çeken Kartarı, bu kelimelerin kentsel kültürde “aşağı statüde bireyler için” kullanılmasına rağmen, kırsal kültürde “toplumsal statüsü daha yüksek olan bireylere hitabederken” kullanıldığını ifade etmektedir.(2001: 122, 154, 176) Kartarı’nın da dolaylı olarak işaret ettiği gibi, çoğunlukla apartmanımızdaki kapıcıya, fakültelerimizdeki veya diğer resmi kurumlardaki hizmetlilere seslenirken yararlandığımız “efendi” ya da duruma göre, “ağa” sözcükleri, köy kültüründe gelir düzeyi yüksek, toplumda belirli bir saygınlığı olan, hatırlı kişiler için kullanılmaktadır. Kırsal kesimlerde “ağabey/abi” anlamında da kullanılan “ağa” sözcüğüne, “ağalık kurumu”nun yaygın olduğu bölgelerde daha farklı bir anlam yüklenildiğini belirtmekte de yarar var.

Orta yaşlı veya yaşlı bir erkeğin, cinsiyeti veya tanıma derecesi ne olursa olsun, gençlere “yeğenim” diye hitap etmesi, hatta hitap edilenin erkek olması durumunda “koçum” diye seslenmesi Anadolu’da sıkça karşılaştığımız, batı toplumlarında geçerliliği olmayan davranış biçimlerindendir. “Koçum” sözcüğü aynı zamanda, kırsal kesimlerdeki anne-babaların erkek çocuklarını severken ya da onları bir şeyden dolayı onure ederken yaygın olarak kullandıkları, güçlü-kuvvetli olmayı, cesaretliliği sembolize eden “aslanım”, “yiğidim” gibi

sözcüklerden birisidir. Aynı sözcüklerin, kırsal kültürde yetişmiş kadınlar tarafından eşleri için de kullanıldığı bilinmektedir. Alman anne-babalar, kız olsun erkek olsun, çocuklarını severlerken, bizdeki, özellikle anne ya da ninelerin kullandığı “kuzucuklarım” ifadesini çağrıştıran, “fareciğim/fareciklerim” (“mein/meine Mäuschen”)³ ya da tavşancığım/tavşancıklarım (meine Hasi veya Hase/n) şeklindeki sözcüklerden yararlanırlar. Bayanların ise benzer bağlamlarda eşlerine, “ayıcığım”⁴ anlamına gelebilecek “mein Bärchen” sözüyle hitap ettikleri görülür. (Selçuk 2003: 25)

Türkiye’de pazar yerlerindeki satıcıların ya da dolmuş sürücülerinin müşterilerine “buyur baba/cım”, “buyur hacı baba”, veya duruma göre “buyur anacım”, “buyur abla/cım” gibi sözcüklerle hitap etmeleri yine, batı kültürlerinde görülmeyen, Türk toplumuna özgü bir durum olarak anılmaya değer örneklerdir. Bu bağlamda isimlerin sonuna cı, ci ya da cu, cü gibi ekler getirerek “sebzeci”, “karpuzcu”, “sütçü”, “gazeteci” vs. şeklinde hitap şekillerinin oluşturulması da yine Türkçe’ye, Türk kültürüne özgü özellikler olsa gerek. Benzer iletişim ortamlarında Almanlar, “mein Herr” (bayım/beyefendi), “Frau/gnädige Frau” (bayan/ hanımefendi) ya da söz konusu kişi genç bir erkeğe “genç/delikanlı” anlamına gelen “Junge”, genç bir bayansa “hanımefendi/küçükhanım” anlamında kullanılan “(gnädiges) Fräulein” gibi sözcüklerden yararlanmaktadır. Yaş ve toplumsal statü olarak aynı ya da benzer konumda olanlar birbirlerine Türk toplumunda da kullanılan arkadaş/dost anlamındaki “Freund” (erkek arkadaş), “Freundin” (kız arkadaş) sözcükleriyle seslenirken, aynı iş yerlerinde çalışanlar, Türkçe’de kavram olarak bulunmasına rağmen hitap sözcüğü olarak pek kullanılmayan, “Kollege” (erkek iş arkadaşı / meslektaş) veya “Kollegin” (bayan iş arkadaşı/meslektaş) gibi kelimelerle hitap etmektedirler. (Kuglin 1981: 54-55)

Hitap şekilleriyle ilgili önemli bir farklılık da, Alman, Avusturyalı ve diğer bir çok batı toplumlarında ilişkileri biçimsel düzeyde olan bireylerin birbirlerine “Herr König”, “Frau Müller”, Mister Stein, Madame Braun gibi soy isimlerini kullanarak hitap etmeleri, Türk toplumunda ise “Murat Bey”, “Zeynep Hanım” gibi ön isim kullanılarak seslenilmesidir.

Yaşları kaç olursa olsun, küçüklerin büyük kardeşleriyle konuşurken onlara isimleriyle hitap etmeleri, Almanya’daki Türklerin en fazla yadırgadıkları konular arasında yer alır. Geleneksel Türk kültüründe küçüklerin kendinden büyük

³ Eşi Türk olan ve Türkiye’de yaşayan bir Alman meslektaşım, çocuklarına alışageldiği sevgi ifadeleriyle (“fareciklerim” gibi) hitap ettiği zaman, “Ne diyorsun anne sen ya, bizi fare mi yapıyorsun?” şeklinde tepki aldığını, “Almanya’da böyle söylenilir” demesine rağmen, onları ikna edemediğini yakınarak dile getirmişti.

⁴ Türk kültüründe daha çok kabalığı çağrıştıran “ayı” kavramı, Alman kültüründe gücü ve kuvveti temsil etmesiyle öne çıkar. Bir yönüyle, Türk toplumunda arsana yüklenen olumlu anlam, Almanlarda “ayı” kavramına yüklenmiştir, denebilir. Bu nedenle Almanca’daki “bärenstark” (ayı gibi güçlü) sözcüğüne ya da “Bärenhunger haben” (“ayı gibi aç olmak” anlamına gelen bu deyim, Türkçe’deki “kurt gibi aç olmak” ifadesiyle aynı anlamda kullanılır) şeklindeki deyim Türkçe’de olduğu gibi olumsuz bir anlam yüklenmez.

erkek kardeşine saygı ifadesi olarak “ağabey” (daha çok kısaltılmış biçimi olan “abi” kullanılır), kız kardeşine ise “abla” (kırsal kesimlerde “aba”, “cice” şeklinde söyleyenler de vardır) demeleri zorunludur.⁵ Hatta bu sosyal norm toplumun belleğine o kadar yerleşmiştir ki, bir kimse yanındakini kardeşim diye tanıtırca karşıdaki kimse onun tanıtan kişiden yaşça daha küçük olduğunu otomatik olarak anlar. Ya da fiziksel olarak yaş farkı belli olmayan iki kardeş bir aradayken kardeşlerden birini tanıyan üçüncü bir kimsenin diğerine “abin mi, kardeşin mi?” veya “ablan mı kardeşin mi?” şeklinde, batı toplumlarında karşılığı olmayan bir soru yöneltmesi, gündelik yaşamda sıkça gözlemlenen bir durumdur. Gerek bu örnekte olduğu gibi “abi”, “abla” şeklindeki yaş farkını ifade eden sözcükler, gerekse akrabalık derecelerini belirten “anneanne”, “babaanne”, “enişte”, “kayın”, “baldız”, “bacanak”, “yenge”, “elti”, “görümce” ve benzeri kavramlar Almanca’da yoktur. Daha doğrusu Türkçe’de ayrı ayrı belirtilen “enişte”, “kayınbirader” ve “bacanak” gibi kavramlar Almanca’da sadece “Schwager” sözcüğüyle karşılanırken, “yenge”, “baldız”, “elti” ve “görümce” şeklindeki adlandırmaların tamamı “Schwägerin” kelimesiyle ifade edilmektedir. (Kartarı 2001: 136) Aynı durum, Türkçe’deki baba veya annenin kardeşleri arasındaki ayrımı belirleyen “amca”, “dayı” ya da “teyze”, “hala” gibi sözcükler için de geçerlidir. Diğerleri gibi bu sözcükler de Almanca, İngilizce ve Fransızca’da yalnızca bir kelimeyle karşılanmaktadır. Türk kültüründe bu adlandırmaların her birinin ayrı bir yeri olduğu için, etkileşime katılanlardan bütün bu ayrımları dikkate alarak hitap etmeleri beklenir. Dolayısıyla amcaya dayı, teyzeye hala denilemeyeceği gibi, enişteye kayınbirader ya da bacanak diye hitap edilmez. Bu durumda bir Alman’ın “Das ist mein Onkel” şeklindeki ifadesinden tanıtılan bireyin o kişinin amcası mı, yoksa dayısı mı olduğunu, ya da “Das ist mein Schwager” sözünden, tanıtılan kişinin diğerinin eniştesi mi, kayını mı, yoksa bacanağı mı olduğunu anlamak, normal koşullarda mümkün değildir.

Almanya’daki Türklerin iletişim kurarken karşılaştıkları ve yadırgadıkları farklılıklardan birisi de Alman çocuk veya gençlerinin kendilerinden büyüklere isimleriyle ya da ilgili kişi yaşlı biriyse soy isminin önüne bay/bayan anlamına gelen Herr/Frau sözcüklerini ekleyerek hitap etmeleridir. “Bay Müller” (Türkçe söyleyiş biçimiyle Müller Bey), “Bayan Schneider” (Schneider Hanım) gibi. Türk kültürüne göre çocukların/ gençlerin kendilerinden yaşça büyük olanlara,

⁵ 3 nolu dipnotta sözünü ettiğim Alman arkadaş, yine kültür farklılıklarıyla ilgili yapmış olduğumuz bir sohbette, daha çok Türk kültürüne göre hareket eden çocuklarıyla ilgili olarak şunları ifade etmişti: “Kızım normalde T....’ya “abi” diye hitap ediyor. Fakat abisini kızdıracağı zaman, ona ismiyle seslenir. T.... bunu saygısızlık olarak kabul ediyor ve son derece kızıyor. Benim araya girerek “Oğlum bunda kızacak ne var, Almanya’da kardeşler birbirine ismiyle hitap ederler” şeklinde açıklama yapmam da işe yaramıyor. Üstelik, “Anne burası Türkiye, ben onun büyüğüm ve bana ‘abi’ demek zorunda!” diyerek tepki gösteriyor”. Meslektaşımın anlattığı bu olayı, hitap şekillerinin belirlenmesinde “kültürel ortam” ve “iletişim ortamı”nın ne denli etkin rol oynadığını göstermesi bakımından kayda değer buluyorum.

akraba olup olmadığına bakılmaksızın abi, abla, amca, teyze ve benzeri unvanlarla hitap etmeleri beklenirken, yaşlı birisine örneğin “Nasılsın/ız İbrahim Bey/Ayşe Hanım” vb. şekilde hitap etmeleri, Almanların tam aksine, nezaketsizlikten de öte saygısızlık, hatta ayıplanacak bir davranış olarak değerlendirilir. Başka bir deyişle Almanlarda nezaket gereği eklenmesi zorunlu olan “bey” ve “hanım” sözcükleri Türklerde, sözünü ettiğimiz bağlamda, bir sululuk ve haddini bilmezlik olarak değerlendirilir. Dolayısıyla etkileşim içindeki çocuk veya genç bu terimleri kullanmak istiyorsa, “amca”, “teyze” ve benzeri sözcükleri eklemesi bir zorunluluk haline gelir. “*Nasılsın/ız İbrahim Bey Amca/Ayşe Hanım Teyze?*” gibi. Ya da “bey/hanım” sözcüklerini hiç kullanmadan “İbrahim Amca”, “Ayşe Teyze” şeklinde hitap eder. Söz konusu kişiler fazla yaşlı değillerse daha çok “abi”, “abla” ifadeleri tercih edilir.

Bu ve yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Alman kültürüne göre son derece normal, kibar bir hitap şekli, Türk kültüründe göreceli olarak nezaketsizlik şeklinde algılanabilmektedir. Veya tam tersi, Türkiye’de sıklıkla kullanılan ve saygı işlevi olan bir çok hitap sözcüğüne, Almanlar tarafından bir anlam verilememekte, hatta kabul edilemez olarak değerlendirilebilmektedir. Yabancı birisine “amca”, “teyze” ve benzeri şekillerde hitap edilmesi gibi.

Türk kültüründe farklı statü, yaş ve cinsiyetler arasındaki etkileşimlerde saygının -karşı tarafça algılanacak şekilde- açık olarak gösterilmesi (ostentativ) gerektiğinin altını çizen Hinnenkamp, “kimin kime, kimin önünde, hangi durumda” saygı göstermek zorunda olduğuyla ilgili ya da “kime kimin tarafından” saygı gösterilmesi gerektiğine ilişkin normların Türk toplumunun sosyal yaşamındaki pratiklerinde ayırt edici bir işlevi olduğunu belirtmekte ve yaşamın bütün alanlarını kapsayan bu durumun Alman kültüründekilerle karşılaştırılamayacak ölçekte olduğuna işaret etmektedir. (1989: 37) Benzer şekilde Kartarı, güç aralığının büyük olduğu kültürlerde ebeveyne ve yetişkinlere saygı göstermenin, saygılı insan olmanın en büyük erdem sayıldığını, çocuğun “aile ortamında ve yakın çevresinde gözlediği “saygılı davranış” kalıplarını” izleyip, öğrendiğini, güç aralığının az olduğu kültürlerde ise çocuğun, “Anababaya karşı saygıyı ifade eden davranışları çok seyrek” gösterdiğini ve bunun ondan talep edilmediğini belirtir. (2001: 69, 70)

Belirgin bir yaş veya toplumsal statü farklılığı gibi durumlar istisna tutulacak olursa, birbirlerini tanımayan, yeni tanışan ya da ilişkileri formel düzeyde olan insanların birbirlerine “siz” diye hitap etmeleri, genel geçer bir nezaket kuralı olarak kabul edilir. Kültürlerarası iletişim ortamlarında da bireyler çoğunlukla bu genel kabul doğrultusunda hareket etme eğilimi gösterirler. Halbuki iletişime katılanların iletişimin gerçekleştiği ortama, orada geçerli olan özel sosyal normlara da duyarlı olmaları gerekir. Aksi halde, bizzat bu makale yazarının ve yurtdışında öğrenim gören ya da değişik vesilelerle bulunan bir çok Türk’ün yaşadığı gibi yanlış anlamalar/yorumlamalar kaçınılmaz olacaktır.

Doktora çalışması yapmak üzere gittiğim Avusturya’da kendisinin de bir öğrenci olduğunu sonradan öğrendiğim yurt sorumlusunun daha ilk görüştüğümüz kayıt anında “Adın ne?”, “Nerelisin” ve benzeri “sen”lerle devam eden soruları karşısında irkildiğimi ve daha sonra koridorda karşılaştığım bitişik odalarda kalan öğrencilerin de aynı şekilde “sen” diye hitap etmeleri karşısında yaşadığım kültür şokunu itiraf etmeliyim. Hayatımda ilk kez karşılaştığım ve bundan dolayı adeta refleks olarak “siz” diye hitap ettiğim bu insanların bana “sen” diye hitap etmeleri bir anda moralimin bozulmasına ve daha ilk günden onlarla ilgili olarak, ‘yabancıları hor gören, onlara tepeden bakan insanlar olduğu’ şeklinde bir ön yargının oluşmasına neden olmuştu. Kendimce altta kalmamam gerektiği düşüncesiyle “siz” diye başlattığım konuşmalarımı, “sen”li cümlelerle tamamlama gereksinimi duydum.

Ertesi akşam odamın kapısını çalarak içeri giren Avusturyalı bir öğrencinin kendisini tanıttıktan sonra elinde tuttuğu bozuk parayı uzatarak “parasını versem bana 2 tane sigara verir misin?” demesiyle ikinci bir şaşkınlık yaşadım. Gündüz sigara içtiğimi görmüş olmalı ki, benden doğrudan böyle bir istekte bulunmuştu. Üstelik senli-benli konuşarak yapıyordu bunu. Para vermesine gerek olmadığını söyleyip 3-4 tane sigara verdiğim gencin, vücut diliyle olağanüstü bir durumla karşılaşmış gibi tepki verdiğini, “çok nazıksın” (Das ist sehr nett von dir) deyip defalarca teşekkür ettiğini anımsıyorum. Sanki birkaç tane sigara değil de, birkaç paket vermişim gibi teşekkür etmişti bana. Oysa, 3-4 sigaranın lafı mı olurdu! Böyle bir şey için para almak, hatta teklif etmek!, ne kadar da ayıp bir şeydi!. Tabi ki bu bana göre, benim kültür dünyama göre böyleydi.

Yaşadığım bu iki “garip” olaydan bir kaç gün sonra, yurttaki öğrencilerin birbirlerine “sen” diye hitap etmelerinin yerleşik bir geleneğin ürünü olduğunu, hatta “siz” diye hitap edenlerin, “ilişkilerine belli bir mesafe koymak isteyen soğuk tipler” olarak değerlendirildiğini – ki, bunlardan biri de galiba ben olmuştum- öğrenmiş olmam, farklı bir dünyanın içine geldiğimi ve kafamda oluşan ön yargının yersiz olduğunu kısa sürede anlamamı sağlamıştı. Burada yapılan; günün önemli bir kısmını birlikte geçiren, aynı mekanı paylaşp, aynı havayı teneffüs eden insanların, daha çok formel ilişkilerde kullanılan sizli-bizli hitap şeklini gereksiz bulmalarından ve senli-benli konuşmayı “daha sıcak bir hitap biçimi” olarak değerlendirmelerinden başka bir şey değildi. Diğer bir deyişle, buradaki hitap şeklini belirleyen genel geçer nezaket kuralları değil, iletişimin gerçekleştiği sosyal ve fiziksel ortamdı. Bütün bunlar, ileriki günlerde yaşanabilecek yeni sürprizlere karşı psikolojik olarak hazırlıklı olmam ve daha ihtiyatlı davranmam konusunda benim için önemli bir deneyim olmuştu.

5. Sonuç ve Değerlendirme

İletişimin temelini oluşturan selamlaşma, hitap ve vedalaşmayla ilgili sözlü/sözsüz davranış biçimleri, toplumda egemen olan sosyal kurallar ve değer

yargılarına göre şekillenir. İletişim adeta bu temeller üzerine bina edilir. Etkileşim içinde bulunan bireyin ve ortamın durumuna göre kullanılacak “uygun” bir selam ve hitap şekli, iletişime başarılı bir giriş yapmak anlamına gelir. Bu durum, iletişimin sağlıklı yürüyebilmesinin de ön koşuludur. Etkileşenlerin birbirlerinden “uygun” bir veda selamıyla ayrılmaları ise, tarafların bir sonraki karşılaşmalarında aralarındaki iletişimi sürdürecekleri mesajı taşır.

Bir kültüre göre “uygun” ya da “yerinde” bir dil davranışı, diğerine göre “uygunsuz”, “yersiz” bir davranış olarak görülebileceği için, kültürlerarası karşılaşmalarda karşı tarafa göre uygun olmayan bir selam veya hitap şekli, iletişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına, hatta henüz başlamadan bitirilmesine yol açabilir. Böyle bir olay, karşılıklı olarak ön yargıların oluşmasını da beraberinde getirecektir.

Verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere, Türk toplumunda kullanılan selamlaşma ve vedalaşma ifadelerinin, özellikle de hitap şekillerinin Alman ya da Avusturyalıların kullandıklarına göre oldukça çeşitli ve zengin oldukları söylenebilir. Bunun nedenlerinden birisi kuşkusuz, Türkçe’de toplumsal statülerin her birinin ayrı ayrı adlandırılmış olması, Almanca’da ise sadece belirli klişelerden yararlanılmasıdır.

Türkçe’de selam ifadesi olmadıkları halde, çeşitli iletişim ortamlarında selam işlevi gören ve Almanca karşılıkları bulunmayan ifade kalıplarının varlığı, bu bağlamda dikkat çeken diğer bir farklılık olarak anılabilir. Almanca’ya oranla Türkçe’deki selam ifadelerinin -veda selamları dahil- bir çoğunun dinsel içerikli olduğu da bir başka farklılık olarak dile getirilebilir.

Gerek Türkiye’de, gerekse Almanya veya Avusturya’da özellikle gençler arasında yaygınlaşan selam sözcüklerinin kısaltarak söylenilmesi eğilimi, bir benzerlik olarak nitelenebileceği gibi, söz konusu ülkelerdeki sosyal değişmeye ilişkin bir işaret olarak da değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, farklı dil, farklı kültür, farklı kültür ise iletişim davranışlarının öteki kültürlerle göre çoğunlukla farklı yapılandırılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle yabancı dil öğrenenlerin, dilini öğrendikleri toplumun gündelik iletişim davranışları hakkında da bilgi sahibi olmaları ve etkileşim sırasında farklılıkları gözeten bir dil bilinciyle hareket etmeleri gerekir. Bu durum, kültürlerarası karşılaşmalarda yaşanabilecek olası “iletişim kazaları”nı azaltacağı gibi, iletişimin sağlıklı başlayıp sağlıklı bitmesi konusunda da önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Cüceloğlu, D. (2000). *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hinnenkamp, V. (1989). *Interaktionale Soziolinguistik und interkulturelle Kommunikation. Gesprächsmanagement zwischen Deutschen und Türken*, Tübingen: Niemeyer.

İlkhan, İ. (1987). “Kontrastive Überlegung zu einigen unterschiedlichen Kommunikationsmustern im Deutschen und Türkischen”, *Deutsch als Fremdsprache Situationen eines Faches*, Derl. L. Götze, Bonn vdiğ., s. 183-191.

Kartarı, A. (2001). *Farklılıklarla Yaşamak Kültürlerarası İletişim*, Ankara: Ürün Yayınları.

Kuglin, J. (1981). “Türkisch-deutsche Interferenzen im Bereich der Pragmatik”, *Konfrontative Semantik*, Derl. B.D. Müller, Weil der Stadt, s.52-59.

Lüger, H. H. (1990). “Kommunikationsroutinen Anregungen für den DaF-Unterricht”, *Interkulturelle Kommunikation Kongreßbeiträge zur 20. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik GAL e.V. Forum angewandte Linguistik*, Derl. B. Spillner, Frankfurt am Main vdiğ., s. 183-185.

Mann, T. (1960). *Buddenbrooks*, Frankfurt am Main.

Oksaar, E. (1988). *Kulturemtheorie, Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung Berichte aus den Sitzungen der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften*, Göttingen: Vandenhoeck& Ruprecht.

Selçuk, A. (1990). *Interkulturelle Kommunikation bei den Germanistik-Studenten in der Türkei im Bereich der Semantik und Pragmatik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: S.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Selçuk, A. (2003). “Überlegungen zu einigen typischen tierbezogenen Sprichwörtern und Redewendungen im Deutschen und Türkischen: Eine kontrastive Analyse in interkultureller Sicht”, *Neue Tendenzen und Zukunftsperspektiven der deutschen Sprache und der Germanistik in der Türkei, Tagungsbeiträge des VIII. Türkischen Germanistikongresses- 22.-23. Mai 2002*, Band II, Derl. M. Çakır / İ. Öztürk / C. Yıldız, Aachen, s. 21-32.

Steuerwald, K. (1974). *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Steuerwald, K. (1972). *Türkisch- Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Thomas, G. (1990). “Symmetrische, asymmetrische und freie Gruß- und Höflichkeitsformeln im Japanischen”, *Interkulturelle Kommunikation, Kongreßbeiträge zur 20. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik GAL e.V. Forum angewandte Linguistik*, Bad 21, Derl. B. Spillner, Frankfurt am Main vdiğ., s. 188-190.